

TARİHÇİ GÖZÜYLE

Yılmaz ÖZTUNA

ÖZDEMİR PAŞA

Özdemir Paşa (1500?-1560), Osmanlı tarihinin fâtih askerlerinden Kaanûnî Sultan Süleyman devrinin (1520-1566) büyük kumandanlarından. Bu dehâ sahibi büyük adamın adı bugün ancak, **Özdemiroğlu Osman Paşa'nın** (1526-1585) babası olması dolayısıyla biliniyor. Oğul, babanın şöhretini gölgelemiştir. Zira Habeşistan ve Kafkasya fâtihi ve en büyük sadrâzamlardan biri olan Osman Paşa, babasından çok daha büyük ün kazanmıştır.

Özdemir Bey, Mısır'ın Memlûk Türk beylerinden biridir. Genç yaşında, soyluluğu sebebiyle, Abbâsî hânedânından bir Arab imparatorluk prensesi ile evlendirildi. Çok uzun müddet Mısır eyaleti beylerbeyliği (valiliği) yapan, sonradan sadrâzam olan **Süleyman Paşa'nın** hizmetine subay olarak girdi. Sancak beyi (tümgeneral) oldu.

Özdemir Bey, Süleyman Paşa'nın ünlü Hindistan seferine katıldı (1538). Süleyman Paşa tarafından, bugünkü Mısır'ın birkaç misli topraklara hükmeden Mısır eyaletinin sınırlarını güneye doğru genişletmekle görevlendirildi. **Sudan, Eritre, Somali, Habeşistan** topraklarında fetihler yaptı. Ekvator'a yaklaştı. Geniş ölçüde İslâm'ı yaydı. Osmanlı devletine, henüz putperest veya sathî şekilde İslâm'laşmış milyonlarca Zenci tebea ekledi. Yerli dilleri, âdetleri öğrendi.

Özdemir Bey bu işi, birkaç bin Türk askeriyle yaptı. **Evlîyâ Çelebî** çok sonraları, Özdemir Bey'in Doğu Afrika'da bir defa birkaç bin kişilik bir ordu ile görüldüğünü, bir buçuk asırdır Doğu Afrika'nın, nesillerin birbirine aktardığı bu ordunun hâtırısıyla hâlâ elde tutulduğunu yazar.

Bütün Türk tarihinin kabiliyet ve dehâları keşif, teşhis ve temyiz etmekte en usta adamı, Kaanûnî Sultan Süleyman'dır. Özdemir Bey'in başarıları, **Cihan Hâkaanı'nın** dikkatinden kaçamazdı. Özdemir Bey'e beylerbeyi (orgeneral) rütbesi verip şahsen tanımak için İstanbul'a çağırdı (padişahların vezir ve beylerbeyi rütbelileri şahsen tanınması zaten kanundu, sancak beyi = tümgeneral rütbesindekileri şahsen tanınması gerekmezdi, fakat bunların isimlerini teker teker bilmeye icab ediyordu). Özdemir Paşa, sevimli, zeki, konuşkan, yüksek terbiyeli ve kültürlü bir soylu idi. 17 yaşlarına kadar Memlûk tab'ası olan, Osmanlı düzenine sonradan girmiş, Mısır Türkleri'nden bir soylu... Kaanûnî, Paşa'nın değerini şahsen tanışınca daha iyi anladı. Zamanla Özdemir Paşa, Cihan Hâkaanı'nın Afrika ve Doğu Arab âlemi üzerindeki her meselede güvenerek danıştığı ve hususî görüşüğü mütehassis müşaviri oldu. Bu sıfatsız görevle yıllarca İstanbul'da kaldı, beylerbeyi maaşı aldı, zaten ailece çok zengindi.

Sultan Süleyman'ın kendi kendini yetiştiren, Saray'ın desteğiyle değil, kendi kabiliyetiyle şöhret yapan askerlere, san'at ve ilim adamlarına kapıkulu muamelesi yapmadığı, dost muamelesi yaptığı malumdur ki, padişahların çoğu, bu ince ayırımı akledememiştir. Sultan Süleyman'la saatlerce görüşen Özdemir Paşa, hükümdara, Afrika'nın bütün hususiyet ve problemlerini tanıttı. Sonunda Kaanûnî, kendisini resmen "**Habeş**

beylerbeyi'ni tayin ederek Afrika'ya gönderdi. Bu suretle Afrika'da yeni bir Osmanlı eyaleti kuruluyor ve Doğu Afrika toprakları Mısır eyaletinden ayrılıyordu.

Özdemir Paşamız, eyalet merkezini, Kızıldeniz üzerinde Musavvâ limanında kurdu (bugün Habeşistan = Etyopya'nın Eritre bölgesinde). Paşa Sarayı'nı, camiini yaptırdı. Bu şehirdeki türbesinde uyumaktadır. Türbe hâlâ mevcuttur ve Habeşistan Müslümanları için kutsaldır. Musavvâ, 1890'lara kadar Osmanlı devletinde kalıp, İtalya'ya geçmiştir. Bugün Habeşistan nüfusunun yarısının Müslüman olması, Özdemir Paşa'nın eseridir. Oğlu Osman Paşa, beylerbeyilikte babasına halef oldu ve eserini devam ettirdi. Portekiz donanmasının tasallutları, başarıyla uzaklaştırıldı.

Evlîyâ Çelebi, Özdemir Paşa'nın Musavvâ'daki camii ve türbesini, **ölümünden 120 yıl sonra** ziyaret etmiştir. "Özdemir Paşa, başına sultanlar gibi sorguç takıp divân toplarmış" diye yazıyor, "hâlâ yedi sultanlık tülke, Habeş beylerbeyisinin emrindedir. Habeş eyaleti imparatorluk protokolünde Bağdad eyaletinden sonra ve Şam eyaletinden önce gelir." Çelebimiz, Habeşistan'da Özdemir Paşa fethi düzinelerce şehir ve kaleyi teker teker ziyaret ve bizlere tasvir ediyor.

Evlîyâ Çelebi, bunların arasında Somali'deki "şeddâdi" Harkova ve Zeylâ kalelerini anlatıyor. Hind Okyanusu üzerindeki bu korkunç kalelerin birinde 200, diğerinde 300 Türk muhafızı ve topçusu vardır. 1680 yılında, Türk azminin ve kudretinin birer nişanesi olarak ekvator çizgisinin 10° kuzeyinde yükselmektedir. Özdemir Paşa'nın yaptırdığı camiler, hanlar, istihkâmlar hâîâ ayaktadır. Zeylâ kalesi, **Bâbülmendeb'e** hâkimdir. Kızıldeniz'i güneyden kapatmakta ve bir Türk gölü hâline getirmektedir. Kızıldeniz'de yalnız Türk bayrağını taşıyan gemiler dolaşabilmektedir, bütün yabancı gemilere kapalıdır. Ondördüncü Louis'nin büyükelçileri, Kızıldeniz'e Fransız ticaret gemilerinin girebilmesi için **Divân-ı Hümâyûn'un** eşigini çok aşındırmışlardır.

Kızıldeniz'in kuzey ucunda, Zeylâ'dan kuşucuşu 2.200 kilometre ötede ise Akabe kalesi yükselmektedir. Bu da Kaanûnî Sultan Süleyman'ın eseri, 7 kuleli korkunç bir müstahkem mevki'dir. Kızıldeniz'in Akdeniz'e doğru uzanan **Süveyş Körfezi'nin** ucundaki Süveyş limanı ise, imparatorluğun en büyük deniz üslerinden biridir. Burada askerî tersane ve her an Hind Okyanusu'na açılmaya hazır bir donanma bulunmaktadır.

XVI. asırda Doğu Afrika'ya musallat olan Hıristiyanlar, **Portekizliler** idi. Kızıldeniz'e girmek için çok gayret sarfettiler, Türk filoları ile çok çarpıştılar, muvaffak olamadılar. Habeşistan ve Doğu Afrika'da hâkimiyet kurmak projeleri de başarı kazanamadı. Mozambik'e kadar olan Doğu Afrika kıyılarından kovuldular. Ekvator güneşi altında, denizde ve karada, akıl almaz kanlılıkta Osmanlı-Portekiz muharebeleri oldu. Sonunda Mozambik kuzeyindeki Doğu Afrika, Osmanlı yüksek hâkimiyeti ve nüfuz bölgesinde kaldı.

Bugün Doğu Afrika'da hâkim din **İslâm**'dır. XVI. asırda bu ülkeler, Katolik ve Müslüman dinleri arasında oynuyorlardı. Habeşistan, hattâ Sudan'da Ortodoks (Yâkuubî) Hıristiyanlık da kuvvetli idi. Özdemir Paşa ve oğlu Özdemiroğlu Osman Paşa, Doğu Afrika'yı Katolik ve bir çeşit Brezilya olmaktan kurtardılar. Sudan, Habeşistan, Somali, Uganda, Kenya, Tanzanya'da İslâm dinini yaydılar ve sonraki yayılmasının bütün temellerini attılar. Habeşistan'da Osmanlı devrinden günümüze kadar temsilcilerimiz, büyükelçilerimiz vardır. Acaba Musavvâ'ya gidip Özdemir Paşa'nın türbesini gören oldu mu? Somali'deki Türk kalelerinin -toplari dahil- hâlâ ayakta olduğunu da temsilcilerimizden **değil**, Somali devlet başkanlarının beyanlarından öğreniyoruz. Devraldığımız kültür mirası o derecede muazzam ki, yetişemiyoruz, imkânlarımız ve nefesimiz kâfi gelmiyor...

family [see ILDEŪIZIDS] who ruled in Ādharbāyḍjān during the later Saldjūk and Kh^wārazmshāhī periods. He married Malika Khātūn, widow of the last Great Saldjūk sultan Toghrīl III (killed in 590/1194 [q.v.]).

During the early part of his career, he ruled in Hamadhān as a subordinate of his brother Nuṣrat al-Dīn Abū Bakr, during the time when much of Ādharbāyḍjān and ʿIrāk ʿAdjamī was falling into anarchy in the post-Saldjūk period. His freedom of action was often circumscribed by powerful Turkish amīrs, nominally his agents and protectors, such as Ay-Aba, Gökçe and Ay-Toḡhmīsh, until in 607/1210 he succeeded Abū Bakr as Atabeg in Tabrīz and head of the family.

Under military pressure from the resurgent Georgians [see AL-KURDĪ], he had to come to an arrangement with the Kh^wārazm-Shāh ʿAlāʾ al-Dīn Muḥammad whereby he was confirmed in Ādharbāyḍjān and Arrān but as the Shāh's vassal, acknowledging him in the *khutba* and *sikka* (614/1217). In 617/1220 the Mongols first came to Tabrīz, and on their third reappearance Özbek abandoned the city for Nakhčīwān [q.v.], but was back again by the autumn of 619/1222. In 621/1224 a fresh wave of Mongol troops entered Persia, defeated the Kh^wārazmians at Rayy and pushed on to Tabrīz, compelling Özbek to extradite to them the Kh^wārazmian refugees who had fled thither. In Rādjab 622/June 1225, however, the Shāh Djalāl al-Dīn [q.v.] occupied the Ildegizid capital, whilst Özbek withdrew to Gandja [q.v.], and the Shāh forced Özbek to divorce his wife Malika Khātūn, whom he married himself, till intervention by the Ayyūbid al-Malik al-Ashraf rescued her and brought her to Khilāt. Özbek now lost Gandja also, and died in humiliation at the fortress of Alindja (622/1225), so that his line came to an end.

Özbek is very severely judged by the chroniclers for his indolence and love of luxurious living; but it must be said in extenuation that he faced redoubtable foes in the Georgians, the Kh^wārazmians and the Mongols. His court was famed as a centre for art and letters, with his vizier Rabīb al-Dawla being a noted patron of poets.

Bibliography: 1. Sources. Rāwandī, *Rāhat al-sudūr*; Husaynī, *Akhbār al-dawla al-saldjūkiyya*; Ibn al-Athīr; Nasawī, *Strat al-Sultān Djalāl al-Dīn*; Mustawfī, *Tārīkh-i Guzīda*.

2. Studies. C. Defrémery, *Recherches sur quatre princes d'Hamadan*, in *JA*, ix (1847), 148-86; Bosworth, in *Camb. hist. of Iran*, v, 183-4; Boyle, in *ibid.*, 325-7; Minorsky, *ET* art. *Uzbek b. Muḥammad Pahlawān*, of which detailed article the present one is a résumé. (C.E. BOSWORTH)

ÖZBEGISTAN [see UZBEKISTAN].

ÖZDEMİR PASHA, Ottoman *beylerbeyi* (governor) of Yemen and, subsequently, of coastal Abyssinia (Habesh [q.v.]), and the individual most instrumental in establishing the sultan's authority in both provinces during the mid-10th/16th century.

An Egyptian *mamlūk* of Circassian origin whose master is said to have been one Kaykāwūs Shewkat Bey, Özbek took service with the Ottomans after Selim I conquered Egypt in 922-3/1517. He held a number of minor offices in the provincial administration until, by 945/1538, he had gained the position of *kāshif* (district prefect). In this year he enrolled for service in the sizeable naval expedition launched from Suez against the Portuguese in India under the command of Süleymān Pasha [q.v.].

Upon the armada's return from India to coastal Yemen, where Süleymān Pasha secured Ottoman

rule at Zabid under a *sandjak beyi*, Özbek remained there as an *amīr*. Ewliyā ʿCelebī's claim (*Seyāhat-nāme*, x, 220, 939) that he next served in southern Egypt against the expansionist Fundj [q.v.] is without corroboration. Yet Özbek is next noticed only in Dhu ʿl-Hijjā 953/February 1547 as a participant in the Ottoman capture of Taʿizz [q.v.]. When shortly Uways Pasha, the Ottoman governor (*beylerbeyi*), was assassinated, Özbek, by then a *sandjak beyi*, was elected locally as interim commander (*serdār*). He resolved to capture Ṣanʿāʾ, the Zaydī capital, which ambition was realised on 7 Rādjab 954/23 August 1547. Although it was nearly another two years before he was confirmed as *beylerbeyi* of Yemen, he maintained pressure on the weak and divided Zaydīs. The high point of Ottoman domination was reached in 959/1552 when, after five years of unavailing warfare, the Zaydī leader al-Muṭabhar [q.v.] and Özbek Pasha concluded a peace treaty whereby the former acknowledged Ottoman suzerainty in return for limited autonomy.

Özbek was dismissed from Yemen during 961/1554, probably in Djumādā I/April. Attracted by the prosperity of the eastern Red Sea port of Sawākin, where he landed while returning from Yemen, and filled with enthusiasm to conquer the Abyssinian littoral to further Islam and check Portuguese ambitions, Özbek subsequently persuaded Sultan Süleymān in person to appoint him commander (*serdār*) of an Egyptian force of 3,000 to achieve that goal. When an initial attempt to reach his objective via the Nile River failed, Özbek established his base at Sawākin, the centre of the new Ottoman province of Habesh, which was officially created on 15 Shaʿbān 962/5 July 1555 with Özbek Pasha as *beylerbeyi*. From Sawākin, the Ottoman forces first seized and secured the Abyssinian coastlands, including the key port of Maṣawwaʿ [q.v.], before in 965/1558 commencing successful forays into the province of Tigre. An inland Ottoman base was secured in 966/1559 at Debārwa, where a fortress and mosque were constructed.

It was at Debārwa that Özbek Pasha died during 967/1560, after which the vastly outnumbered Ottoman troops began retreating towards the coast. His body was interred at Debārwa, but later it was transferred for burial in a mausoleum erected at Maṣawwaʿ by his son ʿOthmān Pasha [q.v.], who succeeded him as *beylerbeyi* of Habesh and who eventually became Grand Vizier (*sadr-i aʿzam*). Özbek is usually portrayed as an indefatigable warrior with frugal personal habits and an incorruptible loyalty to the Ottoman sultan.

Bibliography: Ms. sources include, in Arabic: ʿĪsā b. Luṭf Allāh, *Rawḍ al-rūḥ*, and Ibn Dāʿir, *al-Futūḥāt*; and, in Turkish: Rüstem Pasha, *Tārīkh* (paraphrased by L. Forrer, *Die osmanischen Chronik des Rüstem Pascha*, Leipzig 1923, 159-74, 187-9), Luḳmān b. Sayyid Husayn, *Muḍjal al-tūmār*, Muṣṭafā ʿAlī, *Kūnh al-akhbār*, and the Turkish rendering of *al-Barḳ* (see below) by ʿAlī ʿAlī, *Akhbār al-Yamānī* (for differences from the Arabic original).

Published materials: Nahravālī, *al-Barḳ al-Yamānī = Ghazawāt al-Djērākise*, ed. H. al-Djāsir, Riyāḍ 1967, 98-128 *passim*; Yahyā b. al-Husayn, *Ghāyat al-amānī*, ed. S. ʿAshūr, Cairo 1968, ii, 698-715; Pečewī, *Tārīkh*, Istanbul 1283/1866-7, i, 32-3; Hādīdjī Khalīfa, *Djūhān-zumā*, 550; Münedjdim Bāshī, iii, 239-42; *Sūjill-i ʿOthmānī*, i, 444; Rāshīd, *Tārīkh-i Yemen*, Istanbul 1291/1874-5, i, 84-104 *passim*; Sheref, *Özdemirgāhlu ʿOthmān Pasha*, in *TOEM*, iv (1289); Wüstenfeld, *Jemen*, Göttingen